

12. VEIKSMAŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS

Veiksmažodis turi tris pagrindines formas: bendratį, esamojo laiko trečiąjį asmenį ir būtojo kartinio laiko trečiąjį asmenį. Su tomis formomis susijęs ir veiksmažodžių kirčiavimas.

12.1. ESAMASIS IR BŪTASIS KARTINIS LAIKAS

Jei dviskiemenių ar daugiaskiemenių veiksmažodžių esamojo ar būtojo kartinio laiko trečiojo asmens priešpaskutinis kirčiuotas skienu yra tvirtagalys arba trumpasis, tai tų laikų vienaskaitos pirmajame ir antrajame asmenyje kirtis nušoka į galūnę, pvz.:

eĩna – einù, einì (bet: eĩname, eĩnate);

ẽjo – ẽjaũ, ẽjaĩ (ẽjome, ẽjote);

gabẽna – gabenù, gabenì;

gabẽno – gabenaũ, gabenaĩ;

dalija – dalijù, dalijì;

dalijo – dalijaũ, dalijaĩ;

vaziãvo – vaziavaũ, vaziavaĩ. (Žr. 7 e.)

Esamojo ir būtojo kartinio laiko pirmajame ir antrajame asmenyje kirtis nenušoka į galūnę šiais atvejais:

a) jei trečiojo asmens priešpaskutinis skienu turi tvirtapradę priegaidę, pvz.:

tráukia – tráukiu, tráuki (tráukiame, tráukiate);

tráukė – tráukiau, tráukei (tráukėme, tráukėte);

bėga – bėgu, bėgi;

bėgo – bėgau, bėgai;

galvója – galvóju, galvóji;

galvójo – galvójau, galvójai;

b) jei trečiasis asmuo turi kirčiuotą tolesnį negu priešpaskutinį skiemenį, pvz.:

váikščioja – váikščioju, váikščioji;

váikščiojo – váikščiojau, váikščiojai;

keřšija – keřšiju, keřšiji;

keřšijo – keřšijau, keřšijai;

lĩnksmina – lĩnksminu, lĩnksmini;

lĩnksmino – lĩnksminau, lĩnksminai.

12.2. BŪTASIS DAŽNINIS IR BŪSIMASIS LAIKAS

Būtajame dažniniame ir būsimajame laike visi veiksmažodžiai išlaiko bendratis kirčio vietą ir priegaidę. Tik jeigu bendratis priešpaskutiniame skiemenyje turi tvirtapradę priegaidę, būsimajo laiko trečiajame asmenyje ji bus tvirtagalė, pvz.:

dĩrbti $\begin{matrix} \nearrow \\ \searrow \end{matrix}$ *dĩrbdavau, dĩardavai, dĩardavo, dĩardavome,*
dĩrbdavote, dĩardavo;
dĩrbsiu, dĩrbsi, dĩarbs, dĩarbsime, dĩarbsite, dĩarbs;

rašyti → rašydavau, rašydavai, rašydavo, rašydavome,
→ rašydavote, rašydavo;
→ rašýsiu, rašýsi, rašýs, rašýsime, rašýsite, rašýs.

Jei būsimąjo laiko trečiojo asmens balsis sutrumpėja, jis kirčiuojamas trumpai, pvz.: *būti* – *bùs*, *džiúti* – *džiùs*, *lyti* – *lìs*, *gyti* – *gìs*.

P a s t a b a . Jei veiksmažodžio bendratis kirčiuojama trečiajame ar ketvirtajame skiemenyje nuo galo, tai tą patį kirtį išlaiko visos veiksmažodžio formos, pvz.: *láipioti* – *láipiodavo*, *láipios*; *snūduriuoti* – *snūduriudavo*, *snūduriuos*.

12.3. TARIAMOJI NUOSAKA

Tariamąsios nuosakos formos išlaiko bendratis kirčio vietą bei priegaidę, pvz.:

būti – *būčiau*, *būtum*, *būtų*, *būtume* (*būtumėme*), *būtumėte* (*būtute*), *būtų*;

rašyti – *rašyčiau*, *rašytum*, *rašytų*, *rašytume* (*rašytumėme*), *rašytumėte* (*rašytute*), *rašytų*.

12.4. LIEPIAMOJI NUOSAKA

Kadangi liepiamosios nuosakos pirmasis ir antrasis asmuo padaromas iš bendratis, šie asmenys išlaiko bendratis kirčio vietą ir priegaidę, pvz.:

būti – *būk*, *būkime*, *būkite*;

šaukti – *šauk*, *šaukime*, *šaukite*;

jūdinti – *jūdink*, *jūdinkime*, *jūdinkite*.

Liepiamosios nuosakos trečiasis asmuo kirčiuojamas dvejopai:

a) *(i)a* ir *i* asmenuotės dviskiemeniai veiksmažodžiai turi kirtį gale, pvz.: *tekertiẽ* (*keřta*), *tetyliẽ* (*týli*);

b) *o* asmenuotės dviskiemeniai veiksmažodžiai ir visi daugiaskiemeniai veiksmažodžiai išlaiko esamojo laiko trečiojo asmens kirtį, pvz.: *temókai* (*móko*), *terāšai* (*rāšo*), *tekartójie* (*kartója*), *tevažiuojie* (*važiuója*), *tešúkaujie* (*šúkauja*), *telūkuriuojie* (*lūkuriuoja*), *temaitinìe* (*maitìna*).

12.5. SANGRAŽINIAI VEIKSMAŽODŽIAI

Sangražiniai veiksmažodžiai kirčiuojami kaip paprastieji, pvz.: *rašaušì*, *rašaušì*, *rāšosi*, *rāšomės*, *rāšotės*; *rašiaušì*, *rašėišì*...; *rašýdavausi*, *rašýdavaisì*...; *rašýsiuos*, *rašýsies*... Tik *(i)a* ir *i* asmenuotės veiksmažodžių esamojo laiko pirmasis ir antrasis asmuo išlaiko senąsias ilgąsias galūnes su tvirtaprade priegaide, pvz.: *keliúosi*, *kelíesi*; *nešúosi*, *nešíesi*.

12.6. PRIEŠDĒLINIŲ VEIKSMAŽODŽIŲ KIRČIAVIMAS

Vieni priešdėliniai veiksmažodžiai esamajame arba būtajame kartiniame laike atitraukia kirtį į priešdėlį, kiti kirčio neatitraukia. Tas kirčio šokinėjimas vyksta pagal tam tikras taisykles.

12.6.1. Esamajame laike *(i)a* ir *i* asmenuotės dviskiemeniai veiksmažodžiai kirtį atitraukia į priešdėlį šiais atvejais:

a) jei jų šaknyje tėra vienas balsis *a*, *e*, *i* ar *u*, pvz.:

kāsa – iškasi, iškasi, iškasi, iškasi, iškasi;

žagsi – nežagsiu, nežagsi, nežagsime, nežagsite;

dēda – pàdedu, pàdedi, pàdeda, pàdedame, pàdedate;

rīta – àtritu, àtriti, àtrita, àtritame, àtritatie;

sūka – sūsuku, sūsuki, sūsuka, sūsukame, sūsukate;

bet: *negaliù, negali, negāli... neturiù, neturi, neturi* (priešdėlis *ne-* tų žodžių kirčio neatitaukia, nors kiti priešdėliai jį atitaukia, pvz.: *išgaliu, išturiu, pàgaliu, pàturiu*);

b) jei bendraties šakniniai dvigarsiai *il, im, in, ir* esamajame laike virsta tvirtagaliais *el, em, en, er*, pvz.:

vīlkti, veika – àpvelku, àpvelki, àpvelka, àpvelkame, àpvelkate;

kriūsti, kreūta – sūkremtu, sūkremti, sūkremta, sūkremtame, sūkremtate;

riūkti, reūka – išrenku, išrenki, išrenka, išrenkame, išrenkate;

kiūsti, keūta – pàkertu, pàkerti, pàkerta, pàkertame, pàkertate;

c) jei (*i*)a asmenuotės esamojo laiko veiksmažodis turi šaknyje tvirtagalį mišrųjį dvigarsį *al, am, ar*, o bendratyje kirčiuotą priesagą *-ėti*, pvz.:

kalbėti, kalba – pàkalbu, pàkalbi, pàkalba, pàkalbame, pàkalbate;

skambėti, skaūba – sūskambu, sūskambi, sūskamba, sūskambame, sūskambate;

varvėti, vaūva – sūvarvu, sūvarvi, sūvarva, sūvarvame, sūvarvate.

Kitais atvejais dviskiemeniai veiksmažodžiai, turintys esamajame laike tvirtagalę priegaidę, kirčio į priešdėlį neatitaukia, pvz.:

keūsti, keūčia – pakeūčia;

tylėti, tyli – patyli;

smūkti, smuūka – įsmuūka;

aūpti, aūpsta – apaūpsta.

12.6.2. Būtajame kartiniame laike priešdėlis atitaukia kirtį tų dviskiemenių (*i*)a asmenuotės veiksmažodžių, kurie trečiajame asmenyje turi galūnę *-é* ir tvirtagalę arba trumpąją šaknį, pvz.:

vėžė – àtvežiau, àtvežei, àtvežė, àtvežėme, àtvežėte;

lėkė – àtlėkiau, àtlėkei, àtlėkė, àtlėkėme, àtlėkėte;

žėidė – sūžeidžiau, sūžeidei, sūžeidė, sūžeidėme, sūžeidėte;

virė – išviriau, išvirei, išvirė, išvirėme, išvirėte.

12.6.3. Jei dviskiemenis veiksmažodis esamajame arba būtajame kartiniame laike turi tvirtapradę šaknies priegaidę, tai priešdėlis tame laike kirčio neatitaukia, pvz.:

áuga – išáugu, išáugi, išáuga, išáugame, išáugate;

áugo – išáugau, išáugai, išáugo, išáugome, išáugote.

12.6.4. Jei dviskiemenis veiksmažodis yra o asmenuotės, tai, nesvarbu kokia būtų jo šaknies priegaidė, priešdėlis nei esamajame, nei būtajame kartiniame laike kirčio neatitaukia į save, pvz.:

sāko – pasakaū, pasakaū, pasāko, pasākome, pasākote;

sākė – pasakiaū, pasakei, pasākė, pasākėme, pasākėte.

12.6.5. Daugiaskiemeniai veiksmažodžiai niekada kirčio į priešdėlį neatitaukia, išskyrus priešdėlį *per-*, kuris visų veiksmažodžių visose formose kirtį atitaukia į save, pvz.: *pabalnója, pabalnójo, padalija, nuvažiuója*; bet: *pérbalnoja, pérdalija, pérvažiuója, pérneša, pérdeda.*

12.7. BŪDINIAI

Būdiniai, ir kurie baigiasi priesaga *-te*, ir priesaga *-tinai*, kirčiuojami dvejopai: a) padaryti iš dviskiemenės bendraties, turi kirtį gale, pvz.: *lėkti – lėktè (lėkė), dúoti – duotè (dāvė); girti – girtinai, šaukti – šauktinai*; b) padaryti iš daugiaskiemenės bendraties, išlaiko bendraties kirtį, pvz.: *rašyti – rašyte (rašo), vadinti – vadinte (vadina), šūkauti – šúkaute (šúkauja), lūkuriuoti – lūkuriuote (lūkuriuoja); važiuoti – važiuotinai, vadinti – vadintinai, rāginti – rāgintinai*.

Priešdėliai būdinių kirčio neatitraukia, išskyrus priešdėlį *per-*, kuris visada kirtį atitraukia, pvz.: *neštinaĩ – išneštinaĩ, bet pėrneštinaĩ; kalbėte – sukalbėte, užkalbėte, bet pėrkalbėte*.

Kompiuterinis lietuvių kalbos žinynas. Nuo morfologijos iki reikalų raštų, sudarė Petras Kniūkšta, Vilnius: Šviesa, 2004.